
LANGUAGE AND SPEECH RESEARCH IN EARLY CHILDHOOD AND PRESCHOOL AGE

Delyana Chuhovska

St. Cyril and St. Methodius University of Veliko Tarnovo, Bulgaria, d.chuhovska@abv.bg

Abstract: Language is a complex system consisting of a number of dimensions or components that allow a child to communicate effectively. These include phonetics (the sound system), lexis (vocabulary), semantics (meaning), grammar (structure), pragmatics (communicative functions of language) and discourse (the integration of utterances into longer utterances in conversation, narrative and retelling). It is a dynamic system in which different components interact and change as it develops. There is evidence, for example, that early lexical development and grammatical development are strongly linked and that difficulties in one dimension of language can have a cascading effect on its other components. "Delays in vocabulary acquisition can affect the development of grammar in late talkers and children with speech-language disorders" (Conti-Ramsden and Jones 1997). "The formation of basic literacy is crucial in terms of the acquisition of the key competence 'communicating in the native language'" (Yordanova, 2015).

Therefore, the study of preschool children's language abilities requires that the different elements of the language system be taken into account when constructing the ability profile (norm). Examining a single language element can be misleading. Of particular concern is the measurement of vocabulary as the sole indicator of language ability, because of the objective possibility of problematic grammar or semantic development. "Evidence from longitudinal studies suggests that children may have adequate vocabulary earlier in development but then exhibit language difficulties later in the preschool period" (Reilly et al., 2009).

Language is a complex system, and its successful or unsuccessful acquisition is related to a number of personal factors as well as social environmental factors that interact throughout its development. When registering language competences, it is necessary to follow a multifactorial model, correlated with age characteristics and the peculiarities of a particular language. The specificity of children's psyche requires tracking the emotional element and parallel acquisition of emotional skills such as expressing empathy and sharing individual feelings through language combinations. "It has been suggested that the period of early childhood is one of transition in the complexity of reasoning, and that this transition underlies changes in children's ability to infer speaker intent. This transition may also occur in the regulation of children's behavior as communicative competence undergoes development and the child gradually begins to perceive several aspects of communication simultaneously (e.g., face, voice, and words)" (Doncheva, 2019).

Keywords: preschool age, language, speech

ИЗСЛЕДВАНЕ НА ЕЗИКА И РЕЧТА В РАННА ДЕТСКА И ПРЕДУЧИЛИЩНА ВЪЗРАСТ

Деляна Чуховска

ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“, България, d.chuhovska@abv.bg

Резюме: Езикът е сложна система, състояща се от редица измерения или компоненти, които позволяват на детето да общува ефективно. Те включват фонетика (звуквата система), лексика (лексика), семантика (значение), граматика (структура), прагматика (комуникативни функции на езика) и дискурс (интегриране на изказвания в по-дълги изказвания в разговор, разказ и преразказ). Това е динамична система, в която различни компоненти взаимодействат и се променят, докато се развива. Има доказателства, например, че ранното лексикално развитие и граматическото развитие са тясно свързани и че трудностите в едно измерение на езика могат да имат каскаден ефект върху другите му компоненти. „Забавянето в усвояването на речника може да повлияе на развитието на граматиката при късно проговорили и деца с говорно-езикови нарушения“ (Conti-Ramsden and Jones 1997). „Формирането на базова грамотност е ключово по отношение на усвояването на ключовата компетентност „общуване на роден език““ (Йорданова, 2015).

Следователно изучаването на езиковите способности на децата в предучилищна възраст изисква при изграждането на профила (нормата) на способностите да се вземат предвид различните елементи на езиковата система. Изследването на единичен езиков елемент може да бъде подвеждащо. От особена загриженост е измерването на лексиката като единствен показател за езикови способности, поради обективната възможност за проблемно граматично или семантично развитие. „Доказателствата от надлъжни

проучвания показват, че децата може да имат адекватен речников запас по-рано в развитието си, но след това да проявяват езикови затруднения по-късно в предучилищния период“ (Reilly et al., 2009). Езикът е сложна система и неговото успешно или неуспешно усвояване е свързано с редица лични фактори, както и фактори на социалната среда, които си взаимодействат по време на неговото развитие. При регистриране на езикови компетенции е необходимо да се следва многофакторен модел, съотнесен с възрастовите характеристики и особеностите на конкретния език. Спецификата на детската психика налага проследяване на емоционалния елемент и паралелно придобиване на емоционални умения като изразяване на емпатия и споделяне на индивидуални чувства чрез езикови комбинации. „Предполага се, че периодът на ранното детство е период на преход в сложността на разсъжденията и че този преход е в основата на промените в способността на децата да правят изводи за намерението на говорещия. Този преход може да се случи и в регулирането на поведението на децата, тъй като комуникативната компетентност преминава развитието и детето постепенно започва да възприема едновременно няколко аспекта на комуникацията (напр. лице, глас и думи)“ (Дончева, 2019).

Ключови думи: предучилищна възраст, език, реч

1. ВЪВЕДЕНИЕ

Целта на настоящата разработка е да се установят основните етапи на езиковото и речево развитие в периода на ранното детство и предучилищна възраст и на тази база да се определят конструкти, които ще подпомогнат формулирането на критерии и показатели за съвременна норма на езиково и речево развитие.

Методологията при оценка на владенето на езика често изисква прилагане на тестове за изследване на рецептивен език, като например версия на Peabody Picture Vocabulary Test (Christie, 1983; Marbach & Yawkey, 1980; Saltz et al., 1977).

Използват се и стандартни тестове за владене на езика или вербална интелигентност, като скалата за вербално изразяване на теста за психолингвистични способности на Илинойс (Lovinger, 1974), вербалните субтестове на Wechsler Preschool and Primary Scale, на интелигентността (Saltz & Johnson, 1974; Shmukler & Naveh, 1984; Smith et al, 1981), части от скалата за езиково развитие на Reynell (Smith & Syddall, 1978), батерията за измервания на Head Start Measures, езикова скала (Brown, 1992), и Expressive Vocabulary Test (Nicolopoulou, 2002).

Гопник, Кул и Мелтцов структурират периодизация в развитието на речта и езика при немкоговорящите деца от раждането до шестата година като диференцират следните десет фази: „Фаза на плача“, „Първа фаза на лепет“, „Втора фаза на лепет“, „Първичен монолог и първа дума“, „Изразяване с една дума“, „Експлозия на речника“, „Многословни изречения“, „Структуриране на изречение“, „Формиране на звуковата страна на речта“, „Завършване на езиковото развитие“ (Gopnik, A. et al., 2003).

2. РЕЗУЛТАТИ

Таблица №1: Развитие на езика и речта по Гопник, Кул и Мелтцов

<p>Развитие на речта от 0 до 3 месеца „Фаза на плача“</p> <ul style="list-style-type: none"> • Бебето може да чува от раждането си (и дори преди това). • То е чувствително към човешките гласове и изражението на лицето. • Осъществява контакт и информира да нуждите си чрез плач.
<p>Развитие на речта от 3 до 6 месеца „Първа фаза на лепет“</p> <ul style="list-style-type: none"> • Комуникацията вече не се ограничава само до плач, бебето може да гука, да скимти или да произнася отделни звуци като "р-р-р" или "е-е-е". • Произнася звукове, които не се срещат на майчиния му език, следователно не ги е чувало (затова глухите деца до 6-ия месец също бърборят). • Разбира езиково съдържание само чрез интонацията и мелодията на гласа, но разпознава името си.
<p>Развитие на речта от 6 до 10 месеца „Втора фаза на лепет“</p> <ul style="list-style-type: none"> • Интернационалността на бърборенето изчезва, защото от сега нататък стимулите от околната среда са решаващи за възпроизвеждане на звуци (глухите деца спират да бърборят). • Собственото звуково възпроизвеждане и това на другите хора се слуша внимателно и имитира. • Може да произнася срички и да ги съединява като "дадада".

<ul style="list-style-type: none"> • Познава имената на заобикалящите го предмети и може да отговори на елементарни въпроси за тях („Къде е...?“ – бебето се обръща натам).
<p>Развитие на речта от 10 до 12 месеца „Първичен монолог и първа дума“</p> <ul style="list-style-type: none"> • Бебето изговаря дълги верижки от срички, упорито и с много радост. Използва интонация имитирайки изречение. • Първата дума обикновено е "мама", защото се формира почти автоматично от сричките вериги. • Детето разбира, че е казало нещо смислено само когато родителите му отговорят положително.
<p>Развитие на речта от 1 до 1,5 години „Изразяване с една дума“</p> <ul style="list-style-type: none"> • Изговаря 2-10 думи, свързани с видими и конкретни неща в заобикалящата го среда, като използва специфичен детски език. • Често прави грешки при изговаряне на думите, като ги разширява или съкращава. • Има много добро разбиране на езика в ежедневието, като използва стратегията на ключови думи. • Изразява се с една дума, като употребява предимно съществителни имена.
<p>Развитие на речта от 1,5 до 2 години „Експлозия на речника“</p> <ul style="list-style-type: none"> • След като детето усвои около 50 думи, неговият речник започва да нараства с много бързи темпове и скоро достига до 200 думи. • Свързва две думи в изречение. Употребява "мое" и "твое". • Понякога използва множествено число. • Все още говори неясно, често се разбира само от близките му. • Използва прилагателни имена от ежедневието като „хубав“, „горещ“ и т.н. • Появява се първият въпрос (чрез интониране на съобщително изречение).
<p>Развитие на речта от 2 до 2,5 години „Многословни изречения“</p> <ul style="list-style-type: none"> • Свързва повече от 2 думи в изречение, но все още почти не прилагат правила при структурирането му. • Назовава себе си с „аз“ или използва първото си име. • Разбирането на речта е добре развито, разбира по-голяма част от това, което се говори. • Речта е сравнително ясна.
<p>Развитие на речта от 2,5 до 3 години „Структуриране на изречение“</p> <ul style="list-style-type: none"> • Детето навлиза във втора въпросителна фаза, като употребява въпросителни местоимения. Разширяват се знанията и речниковия запас. • Разбирането на езика е добро. • Образува цели и правилни изречения със склонение и спрежение. • Все още допуска граматически грешки. • Комбинира подчинени и главни изречения с "и", "но" и т.н., но все още употребява неправилно предлозите. • Структурира правилно въпросителни изречения.
<p>Развитие на речта от 3 до 3,5 години „Формиране на звуковата страна на речта“</p> <ul style="list-style-type: none"> • Продължава възрастта на въпросите и интензивното натрупване на речника. • Често наблюдавано в този възрастов период е появата на заекване, но то не се определя като разстройство. • Всички звукове се артикулират правилно. Малките грешки изискват логопедична корекция. • Структурата на изречението се усложнява. • Детето прави опити да включи новопридобитата си представа за време в граматиката, но допуска грешки.
<p>Развитие на речта от 4 до 6 години „Завършване на езиковото развитие“</p>

- Детето говори свободно и обича да говори много.
- Може да провежда телефонни разговори, да разказва за своите преживявания по последователен и разнообразен начин и да преразказва чутото.
- Разбира всичко близко до жизнения му опит.
- Речникът продължава да се развива.
- Говори граматически правилно.
- На 6 години може да артикулира правилно всички звукове.

През 1976 г. Надежда Жукова въз основа на проучването на данни от трудовете на Александър Гвоздев („Усвояване на родния език от детето“, 1927; „Формиране на граматическата структура на речта на детето“, 1949; „Въпроси за изучаване на детската реч, 1961“), съставя таблица, отразяваща последователността на усвояване от детето на различните компоненти на езика. Жукова публикува таблицата за развитие на речта в дисертационния си труд „Процеси на системното усвояване на родния (руския) език при нарушено и нормално развитие на детската реч“.

Таблица №2: Норма за развитие на речта по Гвоздев и Жукова

Фонетика					
0-1 година	1-2 години	2-3 години	3-4 години	4-5 години	5-7 години
<p>Възприятие:</p> <ul style="list-style-type: none"> - появата на различни реакции на детето към звуковете и речта; - разграничаване на интонацията; - възприемане на основните фонологични граници на родния език. <p>Продуциране:</p> <ul style="list-style-type: none"> - плач (новородено); - гукане (1-3 месеца); - бърборене на срички (4-6 месеца); - бърборене на верижки от срички (6-8 месеца); - бърборене с различни срички (8-12 месеца); - имитация на звуци. 	<p>Възприятие:</p> <ul style="list-style-type: none"> - начало на развитие на фонематичния слух. <p>Продуциране:</p> <ul style="list-style-type: none"> - овладяване на системата от гласни фонемии; - асимилация на много съгласни фонемии; - лепет с интонация на изречение; <p>Фонетични грешки:</p> <ul style="list-style-type: none"> - сричкова елизия; - пропускане на отделни съгласни; - добавяне на гласни; - асимилация на гласните и съгласните звукове; - пропускане на съгласни - замяна на гласни и съгласни звукове. <p>Метатеза</p>	<p>Фонетични грешки:</p> <ul style="list-style-type: none"> - сричкова елизия само в 4-5-сложни думи (пропускане на гласен или съгласен звук до 2,6 години); - пропускане на струпани съгласни (до 3-годишна възраст се пропускат шиптящите звукове „с“, „з“, „ш“ и „ж“) - замяна на трудни за произнасяне съгласни („в“, „з“, „ш“, „ш“, „ф“, „п“, „л“). <p>Метатеза.</p>	<p>Типични замествания на някои трудни за артикулиране съгласни (ч, ш, ш, ш, п, п', л, л')</p> <p>Метатеза.</p>	<p>Типични замествания на някои трудни за артикулиране съгласни (ч, ш, ш, ш, п, п', л, л')</p> <p>Метатеза.</p>	<p>Метатеза при ляворъжки деца и деца с амбидекстрия.</p>

	(разместване на звукове в сричката или срички в думата).				

Словообразуване				
1-2 години	2-3 години	3-4 години	4-5 години	5-7 години
До 2 (2,6) години - образуване на умалителни форми на съществителни имена, чрез добавяне на наставка; - образуване на притежателни прилагателни, чрез добавяне на наставки.	Усвояване на някои словообразователни модели.	Увеличаване на броя на словообразуващите модели.	Усвояване на различни словообразуващи модели.	Нараства броят на нововъведенията в речта на децата, които са с референциална (комуникативна) функция.

Лексика			
0-1 година	1-2 години	2-3 години	3-7 години
8 – 9 месеца - първите думи в пасивния речник; 8 – 12 месеца - първите думи в активния речник. До 1 година – 1 – 5 активни думи; 30 – 60 - в пасивния речник. Разлика между разбиране и говорене на 1 година - съотношение активен/пасивен 1:10/20.	Първичен речник -протодуми(целенасочени думи, които могат да звучат различно от реалните, но са насочени към конкретен обект); - думи от езика на майката; - нормативни думи („не“, „да“, „браво“ и др.); - фиксирани фрази („Мамо, ела!“, „Сладко дете“ и др.). Значителна разлика между пасивния и активния речник (съотношение 1 към 10) преди началото на лексикалната експлозия. След лексикалната експлозия съотношението е 1 към 4. Лексикално-семантична свръхгенерализация (абсолютизиране на основните правила, като изключенията се игнорират – формите за мн. ч. на същ. Имена в българския език - мъж-мъжове, кон-коньове и др.) . Детска омонимия.	Отпадане на протодумите и фиксираните фрази. Намаляване на разликата между пасивен и активен речник. Значително нарастване на речниковия запас. Развитие на лексикалното значение. Лексикално-семантични иновации. Поява на синоними, антоними, полисемантични думи, формиране на родови и видови понятия.	Количествен и качествен ръст на речника: -асимиляция на родово-видовите понятия; - обогатяване на речника със синоними и антоними, - разбиране и употреба на абстрактни изрази; - овладяване на многозначността на омонимите; - разбиране на фразеологични единици. Лексикално-семантични изменения: - разширяване и стесняване на значението на думата; - осъзнаване и използване на преносно значение чрез метафори и др.; - асоциативни замени - комбиниране на пароними, антоними и др.).

Морфология			
1-2 години	2-3 години	4-5 години	5-7 години
<p>Появата на различни части на речта: съществителни, глаголи, качествени прилагателни, местоимения от различни категории, наречия и числителни.</p> <p>До 2-годишна възраст - поява на първите граматически категории: - падеж, число на съществителните; - време, число, лице на глагола.</p> <p>Обединяване на съществително име и глагол в изречение. Първи прояви на използване на граматическите категории.</p>	<p>Усвояване на различни части на речта, включително служебни (предлози, съюзи). Усвояване граматическите категории род и склонение на съществителните имена (м.р., ж.р., първо и второ склонение) и форми на глагола.</p> <p>Образуване на липсващите форми на числото на съществителните имена.</p> <p>Допускане на грешки при фрази, съдържащи числителни.</p>	<p>От 3 до 4 години - увеличаване на броя на новообразуванията в речта на деца с референтен стил на реч при овладяване на формалната страна на различни граматически категории, свързани с обединяването на корена и с грешен избор на формираща наставка:</p> <ul style="list-style-type: none"> - вътрешнопадежно смесване на окончанията на съществителните в различните склонения; - склонение на съществителни, които са несклоняеми; - нестабилност съгласуване на съществителните имена; - нестабилност при степенуването на прилагателни имена и наречия; - смесване на окончанията на глаголите, наставките на повелителното наклонение и причастията; - нестабилност при образуване на видови двойки на глагола (едно и също действие е представено от два глагола от свършен и несвършен вид). 	<p>Намаляване на количеството на измененията в речта. Наблюдават се следните устойчиви изменения:</p> <ul style="list-style-type: none"> - унификация на ударенията; - смесване на окончанията при падежните форми; - образуване на числителните имена; - неправилно склонение на несклоняеми и разносклоняеми съществителни имена; - неустойчиво образуване на сравнителната степен на прилагателните имена; - неправилно склонение на числителните имена;

Синтаксис			
1-2 години	2-3 години	3-4 години	4-7 години
<p>- До 1,8-2 години – холофрази (фраза от една дума, която изразява конкретно изказване);</p> <ul style="list-style-type: none"> - 1,6 -1,10 - изказвания от две думи в "телеграфен стил"; - 1,8 - 2 - изречения от три / четири думи 	<p>Многословни изречения.</p> <p>Структурата е безсъюзна или с употреба на съюзите „и“, „а“, „или“.</p> <p>Употреба на сложно съчинено противоположно изречение (безсъюзно).</p> <p>Употреба на</p>	<p>Развитие на свързаната реч Развитие на диалогичната свързана реч. Преразказване на кратки приказки и истории (често в егоцентрична реч т.г. детето говори за себе си, без да се интересува от другите участници в</p>	<p>- Преразказ на прочетен текст в диалог с възрастен и в егоцентрична реч. - Съчиняване на собствени приказки и стихотворения (най-често в егоцентрична реч).</p> <p>- Синтактични грешки.</p>

<p>със специфичен словоред; - 1,9-2 - изречения с думите: тук, този, който (която, което), хайде; - До 2-2,6 години - изречения от две / - три думи със склонени и спрегнати думи без предлози или с протопредлози.</p>	<p>сложносъчинено изречение със съюзи „и“, „но“ и „тогава“. - Употреба на сложни подчинени изречения (със съюзите: какво, какво, когато, къде, което, защото, до, ако). - Уводни думи (вероятно, разбира се).</p>	<p>комуникативния процес) Игрови квазидialogи. Синтактични грешки (неправилно използване на предлози, неправилен избор на падеж във фраза).</p>	
---	---	---	--

Метаезик		
1-2 години	2-3 години	3-7 години
<p>Осъзнаване от детето на факта, че всички предмети имат имена. Въпроси за имената на обекти, необходимост за назоваване на обекта (с помощта на жестове, протодуми). Избирателно отношение към предложените ролеви модели. Коригиране на собствените комуникативни пропуски в комуникацията с възрастен с цел постигане на комуникативни цели и намерения.</p>	<p>2 години - поява на самокорекции в речта на детето (в областта на фонетиката, лексиката, морфологията, синтаксиса). Детска етимология. Около 3 години – оценка на предходните етапи от собственото езиково развитие, корекция на речта на възрастни и други деца.</p>	<p>Въпроси за значението на думите. Осъзнаване на многозначността на омонимите. Езикови експерименти в речта на детето. Детско словотворчество и въпроси за етимологията на думите. Тълкуване на значението на думите. Осъзнаване на различни езикови явления: въпроси и разсъждения за рода и числото на думите, за произношението, за различните езици и др. Развитие на фонематичния анализ в обучението по четене и писане. Способността да бъде равен на събеседника, като се вземат предвид възможностите за неговото възприемане на речта (децата говорят по различен начин с възрастни и с малки деца).</p>

3. ДИСКУСИЯ

Изследването на езика включва множество взаимосвързани компоненти. Като се има предвид променливостта, характерна ранното езиково развитие, констатациите, свързани с нормите, са особено ценни в предучилищна възраст.

Динамичният и сложен характер на езика и променливостта във времето на неговото усвояване поставят редица предизвикателства при изследването му.

Стандартизираните тестове, основани на индивидуално изследване на детето, могат да бъдат определени като най-надеждни, тъй като осигуряват контролирани условия, при които то може да демонстрира своите способности. Предимството на стандартните варианти за оценяване е, че те дават възможност за безпристрастно и прецизно сравнение между постиженията на всяко дете и неговите връстници.

Дигиталното пространство, „огромната и достъпна информация, която предлага интернет, преодоляването на разстояния и време чрез съвременните комуникации, дава възможност за формиране на нова интелектуална среда“ (Дончева, 2020), която може да създаде условия за по-прецизно изследване на езиковото развитие. Това налага разработване, валидиране и внедряване на нов тип тестови батерии. Фокус при тяхното разработване, апробиране и обосноваване е преходът от информационно-репродуктивно образование към образование, което формира компетентности, необходими в дигиталния век (Гюрова, 2020). Такъв тип оценяване ще бъде максимално безпристрастен и щадящ детската личност. При изследване

лице в лице „възрастните или тези, които извършват взаимодействието, упражняват определен контрол върху дейността на Аз-а и съответно въздействат върху поведението му“(Петрова:2022).

Установяването на норма в развитието е „невъзможно без задълбочено познаване на особеностите на личностното развитие на детето, на неговия природен потенциал“ (Конакчиева, 2021). „Личностната компетентност предполага осъзнаване на „Аз-а“, изразяване на собствена позиция и гледна точка, формиране на положително отношение към себе си, субектна активност и творческа инициативност, нагласа за саморазвитие и самоактуализация“(Конакчиева, 2022).

ЛИТЕРАТУРА

- Гвоздев, А.Н. (1949). *Формиране на граматическата структура на руския език при дете*. - М., - ч. 1.2 - с. 190.
- Гюрова, В. (2020). *Приоритети на предучилищното образование – тенденции и предизвикателства*. Педагогика, 1, с. 21 – 36.
- Дончева, Ю. (2020). *Дигиталните технологии в помощ на образователно-възпитателния процес по Околен свят, Човекът и обществото, Човекът и природата*. Университетски издателски център „Ангел Кънчев“, ПРИМАКС, Primaх, стр. 317.
- Жукова, Н.С., и др. (2011). *Преодоление общого недоразвития речу у детей* : Кн. для логопеда / Н.С. Жукова, Е.М. Мастюкова, Т.Б. Филичева. Екатеринбург : ООО «КнигоМир», 2011. – с. 11.
- Златкова-Дончева, К. (2019). *Влияние на езика върху тревожността и агресивното поведение на деца в риск* Педагогически Алманах, 27, с. 240.
- Йорданова, Д. (2015). *За целите и съдържанието на съвременното обучение по български език в началното училище*-Съвременна хуманирадика, Център по хуманитарни науки, 2015, (2), 2015, с.56.
- Конакчиева, П. (2021). *Природонаучните компетентности на детето във фокуса на отговорното родителство*. Сб. Дни на науката 2020, Велико Търново: Фабер, с. 220.
- Конакчиева, П. (2022). *Традиции и иновации в предучилищното екологично образование*. Велико Търново: ИТИ, с. 226.
- Петрова, К. (2022). *Поведенческа компетентност в контекста на двигателната активност в детската градина*. - Велико Търново: Издателство „ИТИ“, 2022, с. 40.
- Conti-Ramsden, G., & Jones, M. (1997). Verb use in specific language impairment. *Journal of Speech, Language, and Hearing Research*, 40, 1298–1313.
- Gopnik, A., Kuhl, P. & Meltzoff, A. (2003). *Forschergeist in Windeln. Wie Ihr Kind die Welt begreift*. – München.
- Wendlandt, W. (2000). *Sprachstörungen im Kindesalter*. – Stuttgart.
- Reilly, S., Bavin, E. L., Bretherton, L., Conway, L., Eadie, P., Cini, E., et al. (2009). *The Early Language in Victoria Study (ELVS): a prospective, longitudinal study of communication skills and expressive vocabulary development at 8, 12 and 24 months*. *International Journal of Speech-Language Pathology*, 11, 344–357.